

Cild: VIII

Sayı : 11-12

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Tarih Dergisi

Eylül 1955

İstanbul

Osman Yalçın Matbaası

1956

ABBASİLER DEVRİNE AİD MADALYALAR

İbrahim Artuk

İslam dünyasında ve bilhassa Abbasiler devrinde önemli hadiseler dolayısıyla halifelerin yakınlarına veya komşu memleket hükümdarlarına verilmek üzere atıye dinar ve dirhemler adını alan bir takım madalyalar ihdas ettiklerini görüyoruz Makrîzî¹ halife Emin'in, oğlu Musa'yı veliahd tayin ettiği zaman, namına dinar ve dirhemler kestirecek her birinin ağırlığını on miskal yaptığını söyler. Ebûlkasım al-Bağdadi hikâyesinde (sene 306), her biri yüz miskal ağırlığında bulunan bir takım dinarlarından bahsediliyor. Yâkût al-Hamevî'nin bildirdiğine göre, Nâsîr-ü'd-devle ebi İshak al-Sâbiye beş yüz miskal atıye dinarlarından olmak üzere kendisine on dinar göndermiştir. Hamdanilerden Seyf-ü'd-devle şâirlere verilmek üzere, on miskallik atıye dinarlarını bastırıp, bunların üzerine adını ve resmini hâk ettirmişti².

On sekizinci Abbasi halifesi el-Muktedir'in 19 mm. kutrunda ve 3 60 gram ağırlığında Dr. George C. Miles tarafından³ yayınlanmış olan bir altın madalyası vardır. Bunun bir yüzünde: sola doğru koşmakta olan hörgüçlü bir öküz, öküzün üstünde *القدر بالله* yazılıdır. Arka yüzünde: askerî kıyafette kılıç taşıyan bir suvari resmi görülmektedir. Başının üstünde *محمد بن جعفر* yazılıdır. Gümüş parçaları Dr. John Walker tarafından münakaşa edilmiştir. Ona göre bu parça, kasden halifenin darbhaneşi tarafından ve propaganda mahiyetinde Kâbil'de hinduları kazanmak için çıkarılmıştır⁴; yine

¹ Makrîzî, *al Nuḥd al-ḳadime ve'l-İslâmiye*, İstanbul 1298, s. 11.

² Azdî, *Hikâyatı Abî 'l-Kâsım al-Bağdadi*, Heidelberg 1902, s. 68; Yâkût al-Hamevî, *Muḳcam al-uḳbâ*, Mısır 1907, I, s. 393; Saalibi, *Yatîmat al-dehr*, I, s. 12.

³ George C. Miles, *Rare Islamic Coins*, The American Numismatic Society, New-York 1950, s. 52, nr. 199.

⁴ John Walker, *Islamic Coins With Hindu types*, N. C. 1946, s. 121-128.

bu halifenin kendi tasviri bulunan bir hâtıra madalyası da vardır (Ş. I). Bu madalya vaktile Abdüllâtif Subhi Paşa tarafından Berlin Müzesine satılmıştır. Gümüş olan bahis konusu madalyanın bir yüzünde: süslü elbiseler giymiş ve incilerle müzeyyen taht üzerinde bağdaş kurmuş bir hükümdar görülmektedir. Hükümdarın sağ elinde ise bir kadeh bulunmaktadır. Tasvirin bir yanında القادر öbür yanında بالله yazılıdır. Madalyanın arka yüzünde, elinde dört telli bir saz çalan, ayaksız bir sedir üzerinde oturan, başı taçlı, saçları örülü bir insan resmi vardır. Bu resmin sol tarafına bir yaprak tersim edilmiştir⁵.

Emirü'l-ümera ebûl-Hasan Beçkem, al-Râzi-billah'ın hilâfetinde, bir bayram münasebetile, her birinin vezni bir çok miskallerden mürekkeb yeni dinarlar çıkarmıştır. Bunların bir yüzünde Beçkem'in silâh taşıyan bir tasviri ve bunun altında - إنما المر فاعلم - yazılı idi. Arkasında düşünmekte bulunan bir insan tasviri mevcuttu⁶. Ankara Etnoğrafya Müzesinden İstanbul Arkeoloji müzesine devrolunan Reşad Bey koleksiyonunda, 36 mm. kutrunda ve 18.30 gram ağırlığında halife al-Tâyi'-li'llâh ve Büveyh oğullarından emir İzzü'd-devle Bahtiyâr'a âit müşterek bir altın Madalya vardır. Bunun bir yüzünde, daire içinde taçlı saçları örülü, sakallı, süslü elbiseli, taht üzerinde oturmuş sağ elinde hakimiyet sembolü olan bir kadeh tutan insan tasviri bulunmaktadır. Tasvirin iki tarafında ayakta başları açık, saçları örülü ve uzun elbise giymiş iki insan kendisine bir şey sunmaktadır. Dairenin dışında kûfi yazısile şu ibâre kayıclıdır.

لا اله الا الله محمد رسول الله صلى الله عليه وسلم الطابع لله الامير عز الدولة

Arka yüzünde bir daire içinde, başı açık, saçları örülü, sivri sakallı, kolları uzun süslü bir elbise giymiş, elinde beş telli bir saz bulunan bağdaş kurmuş bir insan tasviri görülmektedir. Her iki yanında birer dal mevcuttur. Dairenin haricinde kûfi yazısı ile şunlar okunmaktadır:

لا اله الا الله وحده لا شريك له ضرب بمدينة السلام سنة خمس وستين وثلاثمائة

⁵ Nutzel Heinrich, *Ein Portratmedaille des Chalifan el-Maktadir-billah*, Zeitschrift für Numis, 1900, Bd. 22, s. 259-265.

⁶ Nâsir al-Seyyid Mahmud al-Nakşbandî, *Al-Dinar Islami fi Medhaf al-Irakî*, Bağdad 1953, I, s. 29.

Bilindiği gibi al-Tâyi'-li'llah zamanında Bağdad'a hâkim olan Büveyh oğullarıdır. 366 senesi Cemâziyülevvel ayında halife İzzü'd-devle, Bahtiyâr'ın kızı ile evlenmiştir. Kanaatimize göre bu altın madalya izdivacın bir hatırası olarak kesilmiş ve muayyen kimselere dağıtılmıştır⁷. İstanbul şehir tiyatrosu san'atkârlarından sayın Behzad Butak'ın koleksiyonunda şimdiye kadar eşine rastlanmamış altından bir madalya mevcuttur. Bu Madalya Abbâsî halifesi al-Ka'im bi-Amrillâh ve büyük Selçuklu'lardan sultan Tuğrul Bey adına kesilmiştir. Madalya 24 ayar, 49 mm. kutrunda 23.80 grm. ağırlığındadır (Ş. II). Bir yüzünde ve dâire içinde: başında tuğlu bir serpuşu bulunan uzun bıyıklı, beyaz ve süslü bir elbise giymiş, bağdaş kurmuş, yaşlı bir insan tasviri görülmektedir. Bu insan tasviri her iki elile hâkimiyet sembolü olan bir kadeh tutmaktadır. Başının bir tarafında ok, diğer tarafında bir yay vardır. Mukayese için Dr. Zeki Muhammed Hasan'ın Kitab Funun al-İslâm'dan aldığımız bir resmi koyuyoruz (Ş. III). Bu, çok bâriz ve zarif bir şekilde işlenmiş, alçıdan yapılmış bir duvar süsüdür. Burada Tuğrul Bey taht üzerinde bağdaş kurmuş, başı açık, uzun bir elbise giymiş bulunmaktadır. Bir eli dizinde ve diğer eli göğsünde bir kadeh tutmaktadır. Her iki tasvirin Tuğrul Bey'e aidiyetinde şüphe yoktur. Dairenin haricinde kûfi şu cümle yazılıdır.

السلطان المعظم شاهنشاه ركن الدنيا والدين طغرل بك ضرب بمدينة السلام

Tarih olarak, yayın altında و سنة خمس و okun altında واربعمائة ve okun altında واربعمائة kayıtlıdır. Arka yüzünde ve daire içinde başı taçlı, saçları gelişli güzel örülü, bağdaş oturmuş bir insan tasviri mevcuttur. Bu resmin sağına ve soluna, ayakta eğili vaziyette duran, saçları örülü birer insan resmi daha tersim edilmiştir. Dairenin haricinde kûfi yazısı ile aşağıdaki ibare bulunmaktadır :

لا اله الا الله محمد رسول الله صلى الله عليه وسلم القائم بامر الله امير المؤمنين

Sikkenin ön yüzünde rastladığımız ok ve yay ise, bunların mensub oldukları Kınık boyunun damgası olarak tahmin edilebilir. Her ne kadar Kaşgarlı Mahmud'daki damga şekli pek de ok ve yaya benzemiyorsa da bunun karışık ve bozuk bir şekil olması da imkân dışında değildir. Mamafih bu keyfiyetin bütün Oğuz

⁷ Osmu Ferid Sağlam, *Eşsiz bir Madalya*, (Türk Tarih, Arkeoloji ve Etnografya Dergisi, 1935).

boylarına şâmil umumî bir hâkimiyet timsâli olması ihtimâlini dahi göz önünde tutmak lâzım gelir.

Selçuk İmparatorluğu kuvvetli bir surette İslâm kültürü tesirine maruz kaldığı zamanlarda bile, bir çok millî an'ane ve müesseseleri muhafaza ederken, bu hukukî an'aneyi de yaşatmağa devam etmiştir. Nitekim Ravendî'nin anlattığına göre Harezmi-şah Atsız, Karatay muharebesinden sonra, sultan Sencer'e karşı ayaklanınca Sultan ona: Eğer melikin atının ayakları rûzgâr kadar çabuk olsa da benim atımın ayakları topal değildir. Sen buraya gelmesen ben oraya gelirim, cihanın sahibine dünya dar değildir, mânasını ifade eden bir beyitle bir ok göndermiştir. Bununla sultan Sencer mâruf an'anenin gösterdiği vechile herhalde Atsız'ın kendisine tâbi olduğunu ve gelip itaat etmesini istediğini kasetmiştir diyebiliriz.

Bunlar yanında daha açık bir kayda, Selçuklu İmparatorluğu içerisinde kurulan Artuk-oğulları'nda rastlamaktayız. Artuk hükümdarı Sekman oğlu Davud lüzûm gördüğü zaman Türkmen kabileleri reislerine ok göndermek suretile onları emrettiği yerde topluyordu⁸. Râvendî Tuğrul Bey'in tuğrasının bir çomak şeklinde olduğunu söylemektedir⁹. Bunda bir yanlışlık olduğu muhakkaktır. Tuğrul'un alâmeti mutlak surette ok ve yaydan mürekkep bulunduğunu tam bir emniyetle söyleyebiliriz. Bizans İmparatoru Selçuklu'lara esir düşen Aphas kiralını kurtarmak için Tuğrul Bey'e büyük bir hediye yolladı ve muahedenin yeniden akdini istedi. Tuğrul Bey İmparatorun istediğini kabûl etti ve Aphas kiralını fidyesiz olarak serbest bıraktığından bu hal İmparatorun hoşuna gitti. Sultan'a bir çok hediyeler gönderdiği gibi evvelce Mesleme bin Abdülmelik tarafından İstanbul'da inşa olunan cami' ve minareyi yeniden ihya ederek içine kandiller yerleştirdi ve mihrabına da Selçuklu'ların sembolü olan ok ve yayı koydurttu¹⁰.

İrak Selçuklu'larının tuğracılık hizmetinde bulunan büyük ricâl'den Kıvâmü'l-Mülk Tuğrai'nin kasidesi Bedreddin Kıvâmî Razi'nin tuğra vasfındaki bir kasidesinden, Selçuklu tuğrasının Tuğ-

⁸ *Recueil des historiens Croisades* (Hist. Orientaux), 2. kısım, II, 70; Funda Köprülü, *Artuk Oğulları* maddesi; (İslâm Ansiklopedisi); Osman Turan, *Türklerde Hakuk Sembolü olarak ok*, (Belleten, sayı 35, s. 305-318).

⁹ Râvendî, *Râhat al Sudûr*, GMS, II, 1921, s. 93.

¹⁰ İbnü'l Esîr, *al-Kâmil*, IX, X, s. 11, 231.

Tuğrul'dan sonraki zamanlarda da ok ve yay sembolünü muhafaza etmiş olduğunu sarîh surette anlamaktayız (Lûbabü'l-elbab II, s.237).

تو از تیری قلم سازی کانی را که بردارد   همه احکام این تیر و کان چرخ مینائی
فلک با قدرتش برزه نداند کرد چرخ را   که هر ساعت کشند آراییک انکشت تنهائی
خطا کفتم کآن چون باشد این خطی که پنداری   خط دلبد ترکانست کرد روی زیبائی¹¹

Şu halde ok ve yay, yalnız Tuğrul'un şahsına münhasır olmayıp bütün Selçuk hanedanının kullandığı bir alâmet yâni bu ailenin hukukî bir sembolü olarak kabul etmek zarureti vardır. Abbâsî halifesi al-Kâim bi-Amrillah zamanında Bağdad ve havâlisine hâkim olan büyük Selçuklu'lardır. Tuğrul Bey bu madalyada Şahânşâh unvanını almaktadır. Buda İbnü'l-Esir ve İmâdû'd-din el-kâtib İsfahanî'nin verdiği bilgiye mutabıktır¹².

419 Yılında Sultan Bağdad'a döndüğü zaman kendisine takdim olunan ata biniyor ve Sahnü's-selâm koridoruna giriyor, attan iniyor, bütün ümera ve vüzera silâhsız olarak onu takip ediyorlar. Kâim bi-Amrillah yerden yedi arşun yüksek bir taht üzerinde Hazret-i Peygamber'in bürdesi ve elindedeki hayzardan ibaret olan değneği bulunuyordu. Tuğrul Bey yanına yaklaşınca örtü kaldırılıyor ve halifenin yüzü meydana çıkıyor. Tuğrul Bey yer öperek ayakta duruyor, Reisü'r-rüesa makamına geçiyor. Bu sırada tercümanlığı Muhammed bin Mansur al-Kunduru yapıyor. Tuğrul Bey için bir kürsü kuruluyor. Bundan sonra kendisine yedi siyah hil'at veriyor, bununla yedi iklim tevcih edildiğine işaret ediliyor ve birde sırmalı miski sarıkla şereflendiriliyor ki bu suretle Tuğrul Bey'de arabların ve arab olmayan kavimlerin tacı cem' edilmiş oluyor. Müteakiben altın ile bezenmiş bir kılıç kuşatılıyor. En güzel heyet ve heybetli hazırlık üzere hilat makamından çıkıyor ve dönüp kürsü üzerine oturuyor. Tuğrul Bey yer öpmek istiyor, fakat başındaki tacı buna mâni oluyor. Halife ile müsafaha etmek talebinde bulunuyor. Bunun üzerine halife iki defa elini uzatıyor. Tuğrul Bey halifenin elini öpüp gözüne koyuyor. Halife ona önünde duran diğer bir kılıcı kuşatıyor. İki kılıç kuşat-

¹¹ Fuad Köprülü, *Osmanlıların Etnik Menşei*, (Belleken, s. 28, 210-303).

¹² İbnü'l-Esir, X, s. 8, İmad al-din al-Kâtib al-İsfahanî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Kıvameddin Bursalan tercümesi, İstanbul, 1943, s. 20; سلطان العظمى unvanı ile İslâm dünyasında ilk sikke kestiren zat Tuğrul Bey'dir.

makla iki devletin idaresini uhdesine tevdi etmiş olduğundan Tuğrul Bey'e Şark ve garb padişahı diye hitab ediyor¹³. Filhalka bu tarihten itibaren Tuğrul'un Medinetü's-selâm'da basdırıldığı bazı dinarlarda *ملك المشرق والمغرب* unvanına rastlanmıştır. Bunlardan bir tanesi İstanbul'da kuyumcu Bay Şerafeddin Erel'in koleksiyonunda bulunmaktadır.

453 senesinde Tuğrul Bey Rey kadısı Ebi-Saad'ı göndererek halife al-Ka'im bi-Amrillâh'ın kızına tâlib oluyor. Fakat bu halifeye ağır geldiği için sultanın talebini red ediyor. Ancak ertesi senenin Şaban ayında Tebriz'in haricinde akdin icrası mümkün oluyor. Sultan, halifeye 30 at üzerinde, delikanlı ve kızlardan 30 Türk genci, iki hizmetci ve kıymetli cevherlerle süslenmiş altın eğerli bir at, 10 bin dinar ve Seyyide namına da 10 bin dinar, ölen hatunun Irak'daki emlâki ile Yakube'nin tevki'i ve her tanesi bir miskal ağırlığında olan 30 taneli inci gerdanlık, veliahd Uddettin namına dahi beş bin dinar, gelin'in validesine de üçbin dinar göndermiş olduğunu görüyoruz.

455 senesi Muharreminde Sultan evlenmek üzere Ermenîye'den Bağdad'a geliyor ve bu münasebetle etrafındakilere bir çok hediyeler dağıtıyor. Safer ayının 15 inci günü gecesinde gerdeğe giriyor ve göz kamaştıran altın ile kaplanmış sedir üzerine oturuyor. Sultan içeriye girip yer öptükden sonra Seyyide'ye hizmet etti. Onun hizasında gümüş ile kaplanmış sedire oturdu. Sultan, halifenin zevcesi yâni kardeşinin kızı ile, zarif ve kıymetli iki gerdanlık, halis altından işlenmiş ve çevresi inci tanelerile süslenmiş ferace gönderdi. 455 senesi Rebi'ülahir'inin beşinci günü Bağdad'dan ayrıldı ve aynı senenin 8 Ramazan'ında, cuma günü öldü.

İşte târif ve tarihini verdiğimiz değerli ve eşsiz madalyanın, bu izdivacın hatırası olarak kesilmiş olduğu ve muayyen kimselelere verilmek üzere dağıtılmış bulunduğu muhakkaktır.

¹³ *İbnü'l-Esir*, X, s. 264 ve devamı; *İbnü'l-Cevzi*, *al-Muntazam*, Haydarabad 1319, VIII, s. 233; İmad al din al-Kâtib al-İsfahanî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s. 11 ve devamı; Şadr al-Din al-Hüseynî, *Ahbâr al Devlet al-Selçûkiye*, (Necati Lûgal tercümesi) s. 15 te Sultan 455 senesi Safer ayının on beşinci pazarertesi gecesı zıfafa girdiğini söylüyor.

Ön

Arka

Şekil - 1

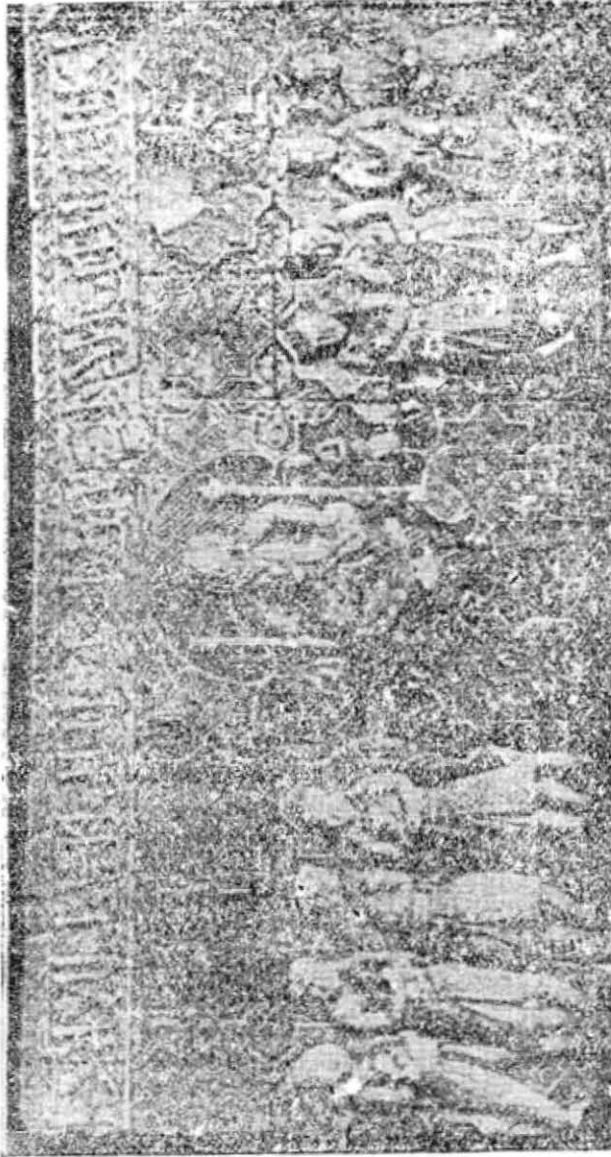

Ön

Arka

Şekil - 2

Şekil - 8